

УДК 903.5:001.55

ВІРА ГУПАЛО

ДО ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ КРИПТОВИХ ПОХОВАНЬ

У статті розглядаються обставини виявлення і дослідження крипт XVII-XVIII ст. на прикладі бернардинського костелу в Дубні. Автором визначається низка першочергових завдань, що постають в ході розкопок поховань у гробівцях під долівками храму. На підставі здобутого речового матеріалу окреслюється специфічний характер і доцільність досліджень.

Ключові слова: Бернардини, монастир, крипти.

Складову частину конструктивної структури середньовічних культових споруд становлять підземні ділянки храмів, а саме – муровані приміщення під долівкою будівлі, т. зв. крипти. Походження поняття “крипта” своїм корінням сягає ранньохристиянських часів¹. У Європі в епоху середньовіччя крипти використовувалися винятково як гробівці для знатних небіжчиків та їх родин. Ця традиція зберігалась і в наступні періоди.

Об'єктом археологічних розкопок криптові поховання стали не так давно. Їх дослідження зумовлене активізацією вивчення християнських культових комплексів XIV-XVIII ст. (костелів, монастирів тощо), що особливого поширення набуло в Західній та Центральній Європі в останні десятиліття². На теренах України, зокрема, у багатому на подібні пам'ятки західному регіоні, аналогічні дослідження до сих пір належать до категорії виняткових³. Здебільшого обстеження костельно-монастирських ансамблів XVI-XVIII ст. зводилися до зняття планів будівель і наступної розробки їх реконструкції з метою подальшого різностороннього використання. У контексті цих робіт подавалася коротка історична довідка про пам'ятку⁴. Накопичена впродовж років подібна документація (що повстала завдяки зусиллям численного загону архітекторів) є важливим джерелом для вивчення локальних особливостей об'ємно-просторової структури сакральної архітектури, яка ще чекає свого автора.

Поряд з тим абсолютно випали з поля зору дослідників костельно-монастирські комплекси XVI-XVIII ст. на теренах Західної Волині. У цьому регіоні, більшість якого охоплювала Луцька архидієцезія, на кінець XVIII ст. існувало 48 монастирів і 140 костелів, не рахуючи замкових каплиць⁵. Серед них оригінальною пам'яткою монастирської архітектури з оборонними рисами є ансамбль монастиря оо. Бернардинів у Дубні⁶ (рис. 1). Цей римокатолицький комплекс, перший в Україні, став предметом рятівних

археологічних досліджень. У силу цього, в контексті піднятого в цій статті питання, бернардинський костел у Дубні може виступати взірцевою пам'яткою серед цілої сукупності аналогічних, але не досліджених об'єктів щодо стану збереження як самих крипт, так і поховань, що в них містились.

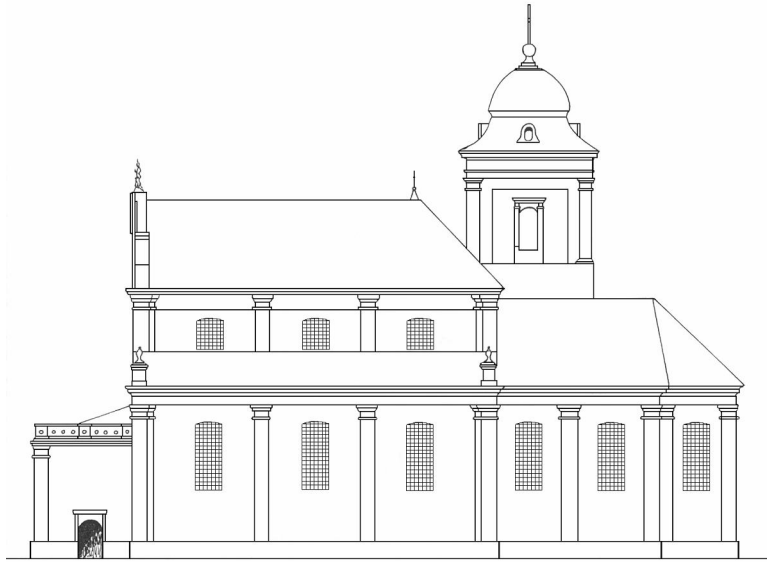

Рис.1. Загальний вигляд бернардинського костелу Непорочного Зачаття Пречистої Діви Марії у Дубні. Вид з півдня. Рисунок 1865 року.

Спорудження і функціонування крипт у дубенському бернардинському костелі⁷ не було одночасове. Разом з фундаментами храму первісно спроектували лише центральну підвітарну усипальницю. Згодом, на замовлення можновладців у різні часи споруджували окремі впускні родинні гробівці. До кожного із гробівців провадив вузький вхід зі сходами просто із молитовного залу. Він залишався доступний доти, доки крипта не заповнювалася вщент. Коли вже не було вільного місця, вхід у поховальну камеру замурували, а сходи або розбирали, або засипали. Зверху в долівці храму встановлювали меморіальну плиту або споруджували барельєф чи нагробний пам'ятник при стіні. Ці зовнішні ознаки наявності крипт, а також функціональні (не замурувані) гробівці передусім наражались на руйнування та ставали об'єктами грабування під час численних війн.

Чергова ґрунтова очистка інтер'єру храму від меморіальних елементів католицьких поховань відбулася після передачі будівлі православній громаді (1855 р.) і перетворення костелу в Свято-Миколаївський собор (1876 р.). Тоді остаточно було замуровано і засипано решту родинних гробівців. Новими плитами, якими перестелили долівку церкви, перекрили і вхід у центральну крипту.

Однак, остаточно підвітарна крипта була замурована лише після II Світової війни з метою приховати сліди масових репресій 1944-1950 рр., в ході яких останки жертв поскидано у гробівець.

Таким чином, враховуючи вищевикладені обставини, слід зазначити, що до середини XX ст. у храмі не залишилось жодних ознак, які доводили б наявність крипт (не враховуючи усних переказів старожилів).

У післявоєнний період будівля по-бернардинського костелу була перетворена на склад (зрештою, як і сотні аналогічних храмів). Водночас, невідомо ким проводилися пошуки давніх гробівців, однак не важко здогадатися, з якою метою. Про останнє яскраво свідчать сучасні грабіжницькі пробоїни у склепіннях крипт, потрошені домовини і понівечені останки, які на додаток підпалювали смолоскипами, а потім присипали побутовим сміттям.

Відбудова храмів стала можлива лише після політичних змін на початку 90-х років XX ст., які започаткували відродження Церкви в Україні. У 1993 р. в будівлі по-бернардинського костелу було відновлено Свято-Миколаївський собор. У ході вкрай необхідних ремонтно-будівельних робіт почали випадково натрапляти на сліди грабіжницьких лазів у крипти. В цих обставинах гострої актуальності набула необхідність проведення археологічних розкопок. Подальший десятирічний досвід вивчення крипт дає змогу сформулювати низку аспектів, які визначають специфіку досліджень і умови їх здійснення.

1. Якщо розкопки планується проводити у діючому храмі, надзвичайно важливим є узгодження робіт з церковним керівництвом. Настоятелі Свято-Миколаївського собору в Дубні (о. Орест Павзюк і о. Дмитро Сливчук) виявили надзвичайне розуміння важливості археологічних розкопок і всіляко сприяли та допомагали експедиції.

2. Приступаючи безпосередньо до розкопок, необхідно пам'ятати про елементарні засоби індивідуального захисту (щонайменше рукавички та респіратори). Теоретично, у криптах не повинні були хоронити осіб, померлих від інфекційних хворіб (наприклад, чуми та ін.). Однак, на практиці були випадки, коли цим нехтували. Наприклад, у досліджуваній підвітарній крипті похований князь Казимир Любомирський, який в чині поручника перебував у складі австрійської армії. Доглядаючи разом із дружиною у польовому шпиталі хворих солдатів армії Наполеона, він смертельно заразився тифом і помер у 1812 р.

3. Під час обстеження останків ми неодноразово відзначали сліди тілесних пошкоджень у вигляді паталогій в будові скелету або поранень. Щодо цього, то тільки антрополог здатен надати фахову інформацію, а також дані про вік, стать небіжчика і т. п. На жаль, нам так і не вдалося залучити до досліджень антрополога, тому вважаю, що значна частка важливих даних залишилась втраченою назавжди.

4. Особливістю криптових поховань є присутність давніх тканин від вбрання. Зберігається, звичайно, одяг із натурального шовку, оздоблений мереживом із металевих (золотих і срібних) ниток. Ці шати, що дають уяву про вбрання доби сарматизму, є унікальними знахідками. Проте, щоб вони залишилися унікальними експонатами, їх необхідно піддати консервації та реставрації. У протилежному випадку не доцільно здійснювати розкопки. У досліджуваних нами криптах виявлено контуші, жупани, штани, шапочки, сукні, чепці, парамани. Частина цих предметів передана на реставрацію, що здійснюється працівником Львівської галереї мистецтв А. Славинською у ході стажування в Інституті консервації стародавніх тканин королівського замку на Вавелі у Кракові (керівник – д-р Єжи Хольц), решта міститься в опрацюванні д-ра Анни Дронжковської з Інституту археології Університету ім. М. Коперніка в Торуні.

5. Згідно чинного законодавства усі здобуті під час розкопок і відреставровані речі передаються на постійне збереження за місцем виявлення, у цьому випадку – в фонди Державного історико-культурного заповідника у м. Дубні (директор П. Смолін). Проте викликає занепокоєння, що з такими труднощами здобута і зі значними зусиллями відреставрована унікальна колекція речей має усі шанси зітліти у фондових приміщеннях, де відсутні елементарні умови зберігання (немає, наприклад, приладів контролю за температурно-вологісним режимом тощо).

6. Логічним завершенням розкопок є впорядкування останків. З цієї метою кістки, виявлені під час розкопок, поміщали у домовини-костниці для подальшого перезахоронення. Подібна практика відома ще із середньовіччя, коли давні кістки (дані про людей, яким вони належали, вже були втрачені) складали у нішах-осуаріях, закопували в долівку крипт у трунах-костницях або поміщали у спеціальні каплиці-костниці, що, звичайно, зводилися з ініціативи і на кошти офіродавців. Перезахоронення обов'язково супроводжувалося Заупокійною Службою Божою. Згідно з цією традицією у 1999 і 2005 рр. здійснено перезахоронення у центральній підвітарній крипті у Свято-Миколаївському соборі, яке приурочили до дня 11 вересня – свята Усікновення голови Пророка Предтечі й Хрестителя Господнього Іоана. Заупокійну літургію здійснено за православним обрядом Преосвященним єпископом Рівненським і Острозьким Даниїлом у співслужінні зі священниками церков Дубенського благочиння та настоятелем Свято-Миколаївського кафедрального собору – отцем Дмитром. Цей ритуал є надзвичайно важливий, оскільки виймаючи давні останки з гробівців, збираючи розрізнені кістки зі зруйнованих поховань і здійснюючи молитви над кістками тих давніх, невідомих нам людей – це те останнє, що ми можемо зробити для порятунку їх душ. Поряд з цим, ми мусимо усвідомлювати, що досліджувані нами останки “це наші брати і сестри у Христі, померлі християни, які лежачи у домовинах, звільнили для нас життєвий простір, натомість повинні отримати інше посвячене місце при нашій послuzі”⁸.

У межах усього бернардинського комплексу у Дубні археологічні розкопки здійснювалися упродовж майже десяти “польових” сезонів (1995-2005 рр.) лише на території Свято-Миколаївського собору (бернардинського костелу). Дослідження носили, передусім, рятівний характер і були пов’язані з окремими ділянками, що підлягали реконструкції. Унаслідок цього розкопки проведено у притворі, молільному залі та вівтарі, де виявлено залишки давніх поховань (рис. 2).

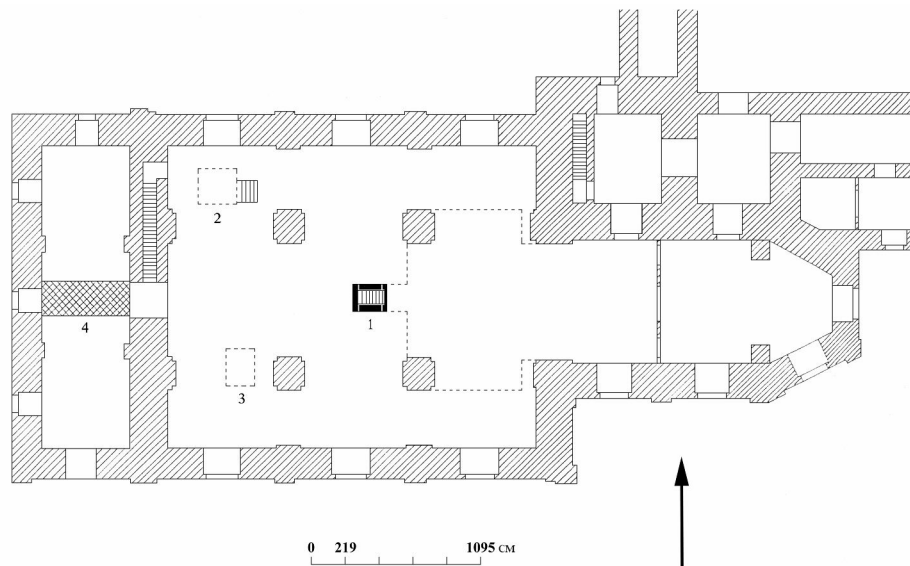

Рис.2. План бернардинського костелу і місцезнаходження поховань. Умовні позначення: 1 крипта 1; 2 крипта 2; 3 крипта 3; 4 ґрунтові поховання з при костельного цвинтаря.

Притвор. Розкоп (розміром 540 x 190 см) закладений по вісі костелу на проході між дверима у притвор і молільний зал. Стратиграфія простежена до материка, який залягав на глибині 200 см. Первісні нашарування до глибини 100-140 см знищені сучасними вкопами. На непорушених ділянках відкрито 23 поховання.

Поряд з цим, уперше оголені фрагменти фундаментів споруди, які, як з’ясувалось, на різній глибині перерізали низку поховань. Більшість з останніх пов’язується з середньовічним цвинтарем, що існував довкола дерев’яного костела св. Андрія, про який є відомості під 1596 р. Це яскраво засвідчує, що бернардинський костел був збудований на території давнішого кладовища.

Усі поховання, виявлені у притворі, здійснені у дерев’яних домовинах з пласким віком; останки лежали горілиць, у випростаному положенні, головою на захід (у двох випадках – на північ), з різним укладом рук. За глибиною дна могили виділено шість ярусів поховань (рис. 3). Розкопками у притворі спростовано думку про наявність крипти на цій ділянці храму,

натомість отримано дані про існування на західній околиці міста середньовічного кладовища, яке знищило сліди раніших поселень доби пізнього палеоліту – пізньоримського періоду.

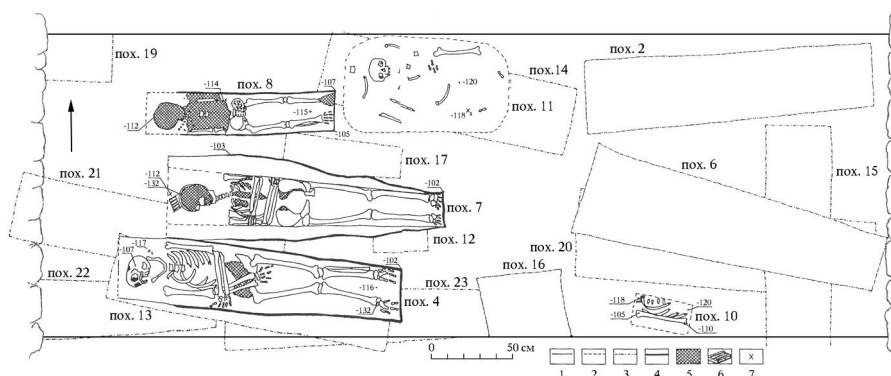

Рис.3. Притвор бернардинського костелу. План поховань 2 ярусу. Кінець XVI початок XVII ст. Умовні позначення: 1 контури дна домовини; 2 знищена частина домовини; 3 контури могильної ями; 4 обриси домовини; 5 кальциновані кістки; 6 цегла-пальчатка; 7 знахідка.

Вівтар. Усю долівку підвітарної крипти (крипта 1) вкривали рештки поховань у вигляді розрізаних кісток, окремих дошок трун, речей, шматків одягу і т. п. Ці залишки становили “культурний шар”, потужність якого виносила 5-10 см. Археологічні розкопки полягали на обережному зніманні (фактично – зскрібанні) тонких прошарків з подальшим докладним просіванням “грунту”, що дало змогу виявити дуже дрібні й крихкі предмети. Загально прийнята для розкопок методика досліджень була придатна лише на поверхні, не захаращеній купами сміття, висота яких займала часто дві третини висоти крипти. Смітникові завали розбиралися вже після вивчення вільних ділянок. Крім розкопок уперше знято обміри і зроблено план приміщення.

У структурі підвітарної крипти конструктивно виділяються дві частини, які умовно були нами позначені як ближня і дальня крипти.

У ближній крипті (міститься між вівтарем і першими колонами, повторює обриси переднього прогону центральної нави – рис. 2) зафіксовано вісім скупчень розрізаних кісток. Однак, не виявлено жодного цілого кістяка і жодного черепа, хоча знайшли кілька нижніх щелеп. Серед цих останків відзначено низку речей. Концентрація останніх у деяких місцях дає змогу пов’язувати їх з окремими похованнями, що були знищені.

Майже посередині крипти виявлено 38 предметів: 31 гудзик, один медальйон, три фрагменти натільних хрестиків та три гільзи від патронів зразка 1944-1945 рр.; попід задньою (східною) стіною у правому куті – лише

один медальйон; зліва від входу – залишки одягу: шовкові панчохи та рукавички, фрагменти нижніх спідниць з тонкого полотна, 30 кістяних та 7 скляних намистин, що походять від різних вервиць, та гаптовану аплікацію, а

Рис.4. Крипта 1. Натільна іконка. Бронза, літографія. XVIII ст.

також комплект із 10 однакових гудзиків, які можна пов'язувати з однією особою. Уздовж північної стіни виявлено найбільшу кількість знахідок: 15 гудзиків, 45 намистин від різних вервиць, елементи домовин, фрагменти одягу та аксесуари до нього, кресало та медальйон. На одному з торців домовини відзначено напис польською мовою, викладений цвяшками. Сукупність речей із північно-східного кута крипти складалася із: 6 гудзиків, фрагмента натільного хрестика (розп'яття), медальйона та натільної іконки, оправленої у бронзовий оклад (рис.4). Серед кісток виявлено торці домовин з вибитими цвяшками латинськими написами, цифрами (рік) та християнською монограмою. Пра-

воруч від входу в крипту у заповненні плиткої грабіжницької ями містилися гаптований сріблом параман і бронзовий медальйон.

Дальня крипта (розмірами 5,32 x 19,1 м) повторює обриси вівтаря, має вигляд тунелю (висотою 3,35 м), півсферичного у перерізі й з тригранним завершенням зі сходу (рис. 2). Вздовж південної стіни розміщено двоє віконць-амбразур (шириною 85 см), які під кутом через усю товщу викладеної із кам'яних брил стіни виходять назовні на денну поверхню; аналогічне віконце влаштоване у північному куті крипти. Внутрішня поверхня крипти викладена із цегли (розміром 13 x 29 x 6 см).

У межах дальньої крипти відзначено місця сучасних вкопів, окремі величезні купи смітничого характеру (позначені як *звалища*), компактне залягання останків і речей (*скупчення*) та шар зі знищених поховань, що вкривав усю поверхню долівки гробівця. Окремо слід обумовити хід розкопок сміттєвих звалищ. Останні являли собою хаотично перемішані рештки вапнякового розчину, цілі та у фрагментах цеглини, кахлі, каміння, шматки картону, залізні дроти, шматки іржавої бляхи, скляні банки та пляшки, металеві банки, обривки ганчірок, часто просякнуті мазутом, величезна кількість окислених патронів, здебільшого у магазинах. Поміж

усім цим – рештки поховань (кістки, фрагменти домовин, одягу і поховального інвентаря). Складалося враження, що залишки домовин з їх вмістом просто витрушували на одну купу, а пізніше присипали сміттям, повторюючи це неодноразово. Таким чином, усе було в немислимий спосіб перемішане. В подібних обставинах єдине, що вдалося здійснити – це вибрати зі сміття останки, рештки домовин, одягу і поховальних речей.

Уздовж південної стіни гробівця зафіксовано яму у вигляді рову (шириною 2 м, довжиною 3,5 м і глибиною 50 см), у заповненні якого крім розрізнених кісток виявлено: фрагменти домовин (ніжки, ручки, оббивку); фрагменти одягу (срібні шнури, мережки, плетиво зі срібних ниток з бісером); чепець, контуш, 24 гудзики, 2 парамани, 2 медальйони.

Під північною стіною присипано останки, витрушені з домовини разом із оббивкою труни. Ці рештки залягали на долівці гробівця, вкритій тонким 0,5 см шаром темно-сірого пороху. При розчистці цього завалу виявлено фрагменти дуже тонкої тканини-павутинки із зубчиками по краю, яка розсипалася у руках, а також чепець, гаптований металевими нитками; фрагмент вервиці, 2 хрестики, хрестик-релікв'ярник, 3 медальйони, 3 парамани. Це були залишки поховань, домовини яких стояли на рівні денної поверхні, котра у цьому місці дещо заглиблена. Нижче, на глибині 75 см виявлено домовину (поховання № 1). На відстані 5-20 см південніше від неї зафіксовано ще одну домовину (поховання № 2), яка залягала дещо вище на глибині 41 см.

Поховання 1. Здійснене у домовині, збитій із дошок. По краю труни набито ряд цвяшків з великими капелюшками (діаметром 15 мм), а поверхня віка по вісі оздоблена двома рядами цвяшків з маленькими капелюшками (діаметром 7 мм). У домовині містилися лише шати небіжчика, із залишками повністю кальцинованих останків, серед яких збереглося кілька хребців і фрагментів верхніх ребер, зіглілих до чорного кольору. Одяг репрезентований контушем, підперезаним сітчастим поясом та шапкою.

Поховання 2. По краю труни були набиті цвяшки з крупними капелюшками (діаметром 15 мм). Пласке віко, виготовлене з кількох дошок, оздоблювали два подвійні поздовжні ряди цвяшків з маленькими капелюшками (діаметром 7 мм).

У труні був кістяк в анатомічному порядку. Небіжчик лежав на спині у випростаному положенні, головою на захід; права рука, зігнута у лікті, лежала на грудях (в області серця); ліва рука, теж зігнута у лікті, – на тазових кістках (біля живота); ноги випростані. В області правої гомілки виявлено рештки мережки, ткани із металевих ниток; грудної клітки збереглися рештки контуша, який застібався на гудзики, сплетені з металевих ниток. Небіжчик був підперезаний сітчастим поясом.

Поховання 3. Майже посередині крипти, по її вісі на глибині 50 см від сучасної поверхні виявлено домовину-костницю, заповнену почорнілими кістками від багатьох кістяків. Поховальний інвентар відсутній.

Під час генеральної зачистки поверхні долівки в межах дальньої крипти зафіксовано розкид окремих предметів та решток останків. У північній половині гробівця виявлено лише окремі кістки, присипані суглинком. На ділянці між заломами стіни у східній частині крипти зафіксовано кілька знахідок: іконка та 9 гудзиків. У центральній частині гробівця, між заломом стіни і крайнім з заходу віконцем-амбразурою, містилася значна кількість предметів: намистина від вервиці, аплікація до труни, тасьма до труни, 4 гудзики, 2 медальйони, параман.

У звалищі, влаштованому при крайньому зі сходу південному віконці виявлено: дев'ять торців домовин з різними зображеннями (монограми, рік, ініціали), вибиті бронзовими цвяшками; 43 гудзики, капсула-релікв'ярник з мініатюрою, шпильку, 28 намистин від вервиць, фрагмент мережки із металевих ниток, плетиво з металевих ниток з т. зв. цехінами, 5 медальйонів, 2 парамани, наперсток, імітація дзвіночка, шовкова оббивка домовин, тасьми із металевих ниток, наволочка від подушки⁹. У звалищі під крайнім із заходу віконцем знахідок було дуже мало. Тут виявлено шматки срібного плетива з цехінами, гудзик і фрагмент чепця. На вершині сміттевої купи під північно-східним віконцем лежала маленька домовина, в якій, вірогідно, була похована новонароджена дитинка. Під сміттям на рівні долівки зафіксовано розкид 17 гудзиків. У північно-західному куті дальньої крипти містилося нагромадження окремих поламаних дошок від домовин (які, вірогідно, поскидали сюди з усієї крипти). Серед них цікавими є торці трун, що містили зображення (цифри, літери, монограми). За формою торців виділяються зразки з профільованою поверхнею і ті, що не містили жодних оздоб. Серед уламків домовин зазначено цілий ряд різноманітних тасьм та бахроми від оббивки. До натрунних елементів відноситься і знахідка однієї ручки від домовини та фрагмент картуша із воску. Поховальний інвентар представлений лише півнаперстком.

Молільний зал. У 2002 р. під час встановлення у храмі труб для системи опалення виникла необхідність на одній ділянці у північній наві зняти стару лещадну плитку підлоги. Внаслідок цього під 20 см шаром будівельного сміття виявили засипаний аналогічним сміттям отвір у цегляній кладці, з якої викладено дугасте склепіння підземного гробівця, умовно позначеного як крипта 2.

Крипта 2. Усипальниця була під третім (крайнім з заходу) вікном у північній наві (рис. 2). По відношенню до споруди костелу вона є впускною. Для влаштування гробівця свого часу розібрали долівку храму і в материковій глині вирубали котлован, стіни якого без фундаменту обклали цеглою в один ряд. Зі східної сторони у крипту провадив вхід, який на рівні долівки храму мав прямокутний отвір розміром 100 x 128 см. Усипальниця складається з двох частин: коридорчика і поховальної камери прямокутної форми розміром 244 x 220 см і висотою 161 см з дугастим склепінням, що

була відділена від вхідного коридорчика глухою стіною, яку вимувували вже після того як гробівець був повністю заповнений.

Під час розкопок під засипом будівельного сміття виявлено потрошені домовини та рештки знищених поховань. Внаслідок дослідження стратиграфії нашарувань з'ясовано, що домовини було встановлено у три яруси по чотири труни у кожному. Висота дуги склепіння (53 см) дала змогу помістити сюди ще одну маленьку дитячу домовинку. Всього у гробівці було поховано тринадцять осіб. Крайні труни нижнього ряду встановлено на чотирьох цеглинах, дві середні – просто на цільниковій долівці. Поховальний інвентар крипти 2 складала: залишки 4 параманів, фрагменти шовкового та оксамитового контушів, штанів із візерунчастого шовку, сукні “французького” крою із золотистого шовку, 7 гудзиків, залізне окуття піхв шаблі-карабелі. Торці домовин із зображеннями т. зв. “кавалерського” хреста та монограми Ісуса, викладені з цвяшків.

У одній із домовин відзначено череп, кістка якого дуже потемніла, майже до чорного кольору. В області тім'я, на площині між точками *bregma-stephanion-lakrimale* зафіксовано отвір з нерівними краями довжиною до 5 см. Довкола дірки простежено відшарування кісткової тканини, дуже подібне до сколу. Отвір не мав слідів кісткової тканини на внутрішній поверхні черепа, які доводили б заживання рани. Звідси не викликає сумнівів, що завданий удар був смертельний. Особливості форми отвору, а також скол кісткової тканини дає змогу припускати, що небіжчик був поранений чеканом (по-іншому званим “*obuchiem*” чи “*nadziakiem*”), який, як відомо, у XVIII ст. належав до обов'язкового елемента “екіпіровки” пересічного шляхтича у разі виходу з дому.

Крипта 3. У 2005 р. біля останньої (західної) колони у південній наві відкрито ще один гробівець (рис.2), вхід у який був повністю засипаний (фото 10). Поховальна камера мала підпрямокутну форму розміром 180 x 212 см, висотою 123 см. У крипти було три поховання. Поховальний інвентар репрезентують залишки середньовічного жіночого одягу – літника та чепців, а також торець домовини з ініціалами небіжчика.

На загал, здобуті на сьогоднішній день дані дають змогу стверджувати, що переважна більшість поховань кінця XVI – початку XVII ст. – безінвентарні. Увесь зазначений вище супроводжуючий матеріал виявлено у похованнях середини XVII-XVIII ст. Окрім вбрання, головну масу знахідок становлять особисті предмети християнського культу (медальйони, хрестики, релікв'ярики, вервиці, парамани тощо). Інтерпретацію цих речей (їх присутність і зміст зображень) слід розглядати в історичному контексті закономірностей розвитку епохи, оскільки лише тоді вони становитимуть цікаву і повноцінну джерельну базу. Колекція здобутих на сьогодні знахідок вносить біля 500 предметів, які є яскравим свідченням своєрідності релігійно-побутової культури доби розвинутого бароко в середовищі шляхетської верстви на Волині. Поряд з цим, риси поховального ритуалу,

відзначені у Дубні, є наслідком поширення на схід аналогічних тенденцій, що зародилися на теренах Західної Європи. Звідси проблема інтерпретації виявлених нами матеріалів становить складову частину загальноєвропейських досліджень.

Одним із головних аспектів історичної інтерпретації джерельного матеріалу є з'ясування належності виявлених поховань та крипт конкретним особам. З огляду на це, з археологічними дослідженнями нерозривно пов'язане опрацювання архівних матеріалів. Значну кількість цінних документів, що стосуються бернардинського осередку в Дубні, було виявлено в Архіві Провінції оо. Бернардинів у Кракові завдяки безвідмовній допомозі директора архіву отця проф. Веслава Муравця. Зібрані матеріали (книги смертності, заповіти, акти візитацій монастиря тощо) серед іншого містять дані про осіб, що були поховані під долівкою костелу впродовж 1639-1867 рр. Із небуття видобуто імена 129 духовних осіб (серед яких єпископ Карєополітанський о. Качковський, провінціали Руської бернардинської провінції: о. Люринович, о. Биліньські) і 40 світських осіб (серед яких князі: Юрій Заславський-Острозький, Януш Сангушко, марцелій, Казимир, Михайло та Костянтин Любомирські).

Підводячи підсумки необхідно зазначити, що дослідженням криптових поховань притаманна певна специфіка, на основних моментах якої було наголошено вище. Поряд з цим успішне опрацювання матеріалу можливе лише на інтердисциплінарних засадах, що об'єднують зусилля археологів, істориків, мистецтвознавців, теологів та інших. Започатковані в Україні дослідження крипових поховань є складовою ланкою єдиного процесу пізнання європейських традицій у поховальній обрядовості доби бароко.

VIRA HUPALO

TO THE QUESTION OF INVESTIGATIONS OF CRYPT BURIALS

Circumstances of discovery and study of crypt of XVII-XVIII are observed in the paper. Bernardynian's convent in Dubno is used as an example. The author emphasizes the general tasks in the process of research of the burials in crypts under the floor of the church. On the base of archaeological materials specific character and sense of the study of crypt are defined.

Key words: Bernardyns, convent, crypt.

¹ Крипта (від грец. *Χρύπτος* – таємний, прихований) означає таємне місце-укриття, підземелля, печеру, що слугували давньому населенню для різних цілей. Християни за часів переслідувань ховалися до крипт для відправи святих обрядів і захоронення своїх померлих. Пізніше досить часто над криптами будували костели або влаштовували під храмами підземні каплиці, у які спускалися по сходах. Інколи

там здійснювали поховання знаменитих людей, особливо з числа духовних осіб, встановлювали вівтарі для відправлення Служби Божої, які присвячували особливим патронам. З огляду на тишу і темноту, що панували у криптах, подібні місця якнайкраще надавалися для зосередженої молитви (Encyklopedia Kościelna. T. XI. Warszawa, 1878 S. 446).

² Наприклад: *Borkovsky I. Svatojiřska bazilika a klaster na Prazskem Hrade. Praha. 1975; Krenn M. Archäologische Untersuchungen in der Wallfahrtskirche zur hl. Ottilia in Kollmitzberg //Fundberichte aus Österreich. Band 33. Wien. 1995; Chudzińska B. Dewocjonalia z nowożytnego cmentarza we wsi Maniowy na Podhalu. Krakow. 1998; Grupa M. Women's Robes Excavated from the Burial Crypt in The Holy Virgin Mary's Church, Toruń, Poland //Northern Archaeological Textiles. Edinburg. 1999. S.115-120; Bravermanova M. The oldest textile items from the reliquary tomb of St. Ludmila //Priceless invention of humanity - Textiles. Acta Archaeologica Lodziensia. № 50/1. Łódź. 2004. S.87-94.*

³ *Бандрівський М., Лукомський Ю., Сулик Р.* Нові матеріали до історії катедри св. Юра у Львові //Bohoslovia. Вип.56. 1992. С. 157-195; *Kozarski P., Swat T.* Żółkiew i jej świątynie. Żółkiew. 1999; *Гупало В., Шевчук Є.* Дослідження крипти Бернардинського костелу у Дубні //Дубно і світу міжнародна ювілейна науково-теоретична конференція, присвячена 900-річчю міста Дубна. Дубно. 2000. С. 15; *Гупало В., Славінська А.* Реставрація тканин з археологічних розкопок //Традиції та новітні технології консервації та реставрації творів мистецтва. Тези та матеріали доповідей 1 міжнародного форуму реставраторів. Львів. 2002. С. 79-80.

⁴ Результати вивчення костелів відображені у цілому ряді повідомлень архітектурно-мистецького характеру (наприклад: *Смаза Я.* Консервація в костелі св. Лаврентія у м. Жовкві в рамках студентських практик 1998 р. // Вісник Інституту Укрзахідпроектреставрація. Вип. 10. Львів. 1999. С. 154-156; *Петрушенко Р.М., Кушнір М.О.* До питання про католицьку архітектуру Центрального та Східного Поділля кінця XIV XX початку ст. //Вісник Інституту Укрзахідпроектреставрація. Вип. 11. Львів. 2000. С. 31-38 та інші).

⁵ *Kowalczyk J.* Kierunki w późnobarokowej architekturze sakralnej na Wołyniu //Sztuka kresow wschodnich. Krakow. 1994. S. 7.

⁶ Фундацію на побудову монастиря заснував у 1614 р. князь Януш Острозький. У 1629 р. було збудовано костел, а у 1658 р. завершили житлові приміщення монастиря і освятили увесь комплекс. Бернардинський монастир у Дубні вперше взятий на державний облік міністерством мистецтва і культури Польщі у листопаді 1925 року.

⁷ Храм присвячений Непорочному Зачаттю Пресвятої Диви марії.

⁸ *Synakiewicz F.* Kazanie na pochowanie kosci w kosciele Piranskim, diecezji kujawskiej. Warszawa. 1789.

⁹ Коли знімали рештки спресованого, майже скам'янілого сміття, що залягало в амбразурі віконця, безпосередньо на похилій поверхні підвіконня виявлено два скелети, що лежали головами вниз, в сторону крипти. Вони мали таке положення, якби їх через віконце скинули з вулиці у крипту. Порівняно з давніми останками, кістки цих скелетів були ще зв'язані м'язевою тканиною, що дає змогу ототожнювати їх з жертвами масових репресій, котрі Мали місце в цьому костелі у 1944-1950 рр.

Стаття надійшла до редколегії 23.09.2005

Прийнята до друку 2.10.2005